

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

ЗАГУРСЬКИЙ Олександр Богданович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

УДК 343. 138

Стаття посвячена дослідженню стану наукової розробки проблем уголовно-процесуальної політики. Автор статті, розкриваючи правову природу уголовно-процесуальної політики, дає свій авторський підхід до її інтерпретації.

Ключові слова: державна правова політика боротьби зі злочинністю, кримінальна політика, кримінально-процесуальна політика, кримінально-процесуальне законодавство, кримінальне судочинство, ідеологія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Процес реформування нашого суспільства проходить суперечливо: з однієї сторони, створюються основні інститути правової держави, законодавство наближається до загальноєвропейського рівня, з іншої – збільшується ріст злочинності, в тому числі і організованої, змінюються її кількісні параметри. Це потребує вдосконалення законодавчої бази кримінального процесу, яка б гарантувала права і свободи особи і в той же час сприяла б ефективній протидії злочинності.

У зв'язку з цим, активізувалася наукова розробка проблем, які пов'язані з кримінально-процесуальною реформою. Питання реформи обговорюються не тільки представниками правової науки, вони стали предметом політичних дискусій, призвели до поляризації в позиціях депутатських фракцій Верховної Ради України (парла-

ментські слухання 18.03.2009 р. "Про стан правосуддя в Україні").

Проте, паралельно з правильною побудовою і суворим дотриманням кримінального законодавства, не менш важливим є створення оптимальної системи правосуддя в країні, зміст і практика застосування процесуальних законів. До того ж, кримінальний процес як правозастосовна діяльність державних органів по реалізації кримінальної відповідальності, не може бути відірваним від кримінально-процесуальної політики конкретного історичного періоду.

Історія кримінального процесу нашої держави за останніх двісті років переконливо демонструє, як під впливом державної правової політики боротьби зі злочинністю трансформується правова культура українського суспільства і становище особи в кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Значний внесок в розвиток вчення про кримінально-процесуальну політику зробили такі відомі радянські вчені: М.С. Алексєєв, А.Я. Вишинський, В. Г. Даєв, П.С. Елькінд, С.А. Голунський, Л. Д. Кокорєв, М.М. Полянський, І.Д. Перлов, М.С. Строгович, М. Я. Савицький, М.А. Чельцов та ін. Окремими аспектами кримінально-процесуальної політики цікавилися українські та зарубіжні вчені: В.І. Борисов, Ю.М. Грошев, В.С. Зеленецький, М.В. Костицький,

Ю.А. Ляхов, В.Т. Маляренко, М.В. Оніщук, О.І. Олександров, В.О. Попелюшко, В.Я. Тацій, П.Л. Фріс, О.З. Челохсаєв та ін.

При цьому термін "кримінально-процесуальна політика" має право на існування і може використовуватися для позначення складових частин єдиної державної правової політики боротьби зі злочинністю держави. Теза про самостійність кримінально-процесуальної політики в значній мірі базується на факті існування кримінально-процесуального законодавства як самостійної галузі законодавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою даного дослідження є формулювання авторських підходів щодо розуміння кримінально-процесуальної політики, здійснення порівняльного аналізу радянської та сучасної доктрини кримінально-процесуальної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження

А.Ф. Коні зазначав, що "закони про кримінальне судочинство, попри своє значення, як ряду діючих правил про відправлення кримінального правосуддя, мають значення історичне, політичне і етичне. Історичне – в розумінні показника шляхів і ступеня розвитку народу щодо сприйняття пануючих форм і звичаїв в кримінальному процесі і засвоєння, пов'язаних з ними установ; політичне – в розумінні особистих прав і свобод і ступеня обмеження самовладдя органів правосуддя і свавілля в способах відправлення останнього; етичне – в розумінні розвитку правосвідомості народу і проникнення в процесуальні правила етичних основ" [5, с. 317].

Радянська кримінально-процесуальна наука взагалі не приділяла увагу дослідженню проблем кримінально-процесуальної політики, а в більшості спеціальним питанням її реалізації. Оскільки, виходячи з Радянської Конституції, зверталася до більш актуальних проблем: підвищення ефективності судочинства, вивчення і попередження судових помилок; вдосконалення гарантій правосуддя, встановлення істини по кри-

мінальній справі, прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві; порівняльне дослідження кримінального процесу соціалістичних країн; критика реакційної спрямованості судочинства в капіталістичних країн.

Наука радянського кримінального процесу вже мала досвід аналізу свого історичного розвитку. Проблемам кримінального процесу (1917-1960 рр.) були присвячені праці А.Я. Вишинського, М.А. Чельцова, М.С. Строговича, М. Я. Савицького, І.Д. Перлова, П.С. Елькінда, С.А. Голунського та ін.

Взагалі в період з 1931 р. по 1953 р. тобто на протязі більше 20 років, в якості підручників з кримінального процесу видавалися тільки книжки двох авторів – М.С. Строговича і М.А. Чельцова, в яких також не зустрічається поняття кримінально-процесуальної політики [11; 14].

В 1956 р. вийшла наукова праця М.М. Полянського "Питання теорії радянського кримінального процесу", в якій використовується термін "судова політика", під яким розуміється діяльність органів юстиції, яка спрямована на здійснення політики партії в Радянській державі, що проводиться в формах, притаманних здійсненню правосуддя, мірами, які є в розпорядженні органів судової влади, з суворим дотриманням соціалістичної законності" [8, с. 72].

В 1960 р. вийшла монографія М.М. Полянського "Нарис розвитку радянської науки кримінального процесу", в якій він дослідив сорокалітній шлях розвитку кримінального процесу. На його думку, "в Радянській державі законність і політика діють у повній єдності: радянський закон невідокремлений від політики Комуністичної партії і Радянського уряду; політика партії і уряду знаходить своє вираження в законі і в застосуванні закону, завжди згідно з його вимогами" [9, с. 73].

В 1966 р. відбулася перша координаційна нарада вчених-процесуалістів, на якій були обговорені підсумки наукових досліджень за попередні 20 років (1946-1965) і окреслені шляхи подальшого розвитку кримінально-процесуальної науки. Найбільшу цінність і перспективність мали наступні напрямки наукових досліджень: принципи

радянського кримінального процесу, їх система і взаємозв'язок; проблема ефективності кримінально-процесуального права, окремих стадій і інститутів; поняття і значення кримінально-процесуальної форми; сутність і природа кримінально-процесуальних функцій; участь громадськості в кримінальному судочинстві; правовий статус органів дізнання, слідчого, судді, прокурора [10, с. 34].

В 1980 р. виходить перша колективна монографія по історії науки кримінального процесу після прийняття Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік (М. С. Алексєєв, В. Г. Даєв і Л. Д. Кокорєв) "Нарис розвитку науки радянського кримінального процесу". Так, характеризуючи перший етап розвитку радянського кримінального процесу, автори зазначають про те, що "цей етап завершився повною перемогою соціалізму в країні, в сфері кримінально-процесуальної політики відзначається насамперед створенням і вдосконаленням самої системи правоохоронних органів" [1, с. 7].

Система кримінальної юстиції, під якою розуміються державні органи і функції, які вони виконують, безпосередньо пов'язані з здійсненням правосуддя по кримінальних справах (виявлення особи, яка вчинила злочин, розслідування і судовий розгляд справи, призначення і виконання покарання і т.д.), – важливий інститут не тільки кримінальної політики в широкому її розумінні, але і безпосередньо кримінально-процесуальної політики.

В 1982 р. виходить праця П.С. Дагеля "Проблеми радянської кримінальної політики", в якій він до одного з елементів радянської кримінальної політики відносить "кримінально-процесуальну політику (інколи її називають "судовою політикою")". Кримінально-процесуальна політика визначає основні напрямки, цілі і засоби кримінального судочинства і виражається в нормах кримінально-процесуального права і практиці його застосування [4, с. 67].

Невелика кількість досліджень з даної проблеми в останній чверті минулого століття простежується в Росії. В цьому напрямі відзначилася "ленінградська школа

процесуалістів", а також проф. Ю.А. Ляхов. Зв'язок політики і права не викликає сумнівів, оскільки в основі їх соціального походження знаходяться єдині, внутрішні взаємопов'язані процеси економічного, соціального і політичного розвитку суспільства, які спрямовані на регулювання інтересів і поведінки людей в суспільстві. Політика і право, хоча і пов'язані одне з одним, але не є тотожними, а представляють собою частини цілого [7, с. 23-24].

В 1999 р. в м. Санкт-Петербурзі (Росія) Олександровим О.І. була захищена докторська дисертація на тему "Кримінально-процесуальна політика в Росії (теоретичний і історико-правовий аналіз)". Основною метою даного дослідження було "комплексно і всесторонньо дослідити на основі загально-теоретичних і загальнометодологічних ідей побудови правової держави, так і висновків галузевих юридичних наук, вивчення історії кримінально-процесуальної політики Російської держави, зарубіжних країн, діючого законодавства, особливості організації кримінального процесу в Росії в сучасних умовах [2, с. 11].

На нашу думку, дана обставина відіграла досить значну роль в появі вже в 2003 р. монографії Александрова О.І. "Кримінальна політика і кримінальний процес в російській державності: історія, сучасність, перспективи, проблеми" сьогоденного продовжувача традицій ленінградської школи процесуалістів. На його думку, "кримінально-процесуальна політика – це напрямок діяльності правотворчих і правозастосовних органів щодо вироблення і застосування форм реалізації норм кримінального права на всіх етапах і здійснення кримінального судочинства. Кримінально-процесуальна політика – це свого роду воля влади по відношенню до розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ" [3, с. 70].

До того ж, автор зазначає, що "деякі риси кримінально-процесуальної політики носять загальний характер і на повній підставі можуть бути віднесені до характеристики правової політики в цілому. Така ситуація є нормальним явищем, оскільки кримінально-процесуальна політика – компонент кримінальної політики, а остання –

частина всієї державної правової політики. Тому кримінально-процесуальна політика як складова правової політики, поряд з специфічними, притаманними їй особливостями, без сумніву, включає в себе і загальні особливості правової політики в цілому” [3, с. 413].

В 2009 р. в м. Москва (Росія) Челохсаєвим О.З. була захищена кандидатська дисертація на тему “Сучасна кримінально-процесуальна політика”, об’єктом дослідження якої є кримінально-процесуальна політика російської держави як соціально-правовий феномен [15, с. 5]. При цьому автор зазначає про те, що “кримінально-процесуальна політика (ідеологія) держави і різновидом (галуззю) правової політики (ідеології) держави. Сутність кримінально-процесуальної політики (ідеології) держави полягає в представленні належної організації кримінального процесу і бажанні реалізувати це представлення. Таким чином, кримінально-процесуальну політику держави можна визначити як систему законодавчо сформульованих основних засад (ідей, принципів) кримінального процесу, які реалізуються в нормах кримінально-процесуального права і в кримінально-процесуальній практиці” [15, с. 12].

Цього ж року у світ вийшла монографія Челохсаєва О.З. “Сучасна кримінально-процесуальна політика” в рецензії до якої, Ю. Торбін зазначає про те, що “монографія О. Челохсаєва присвячена аналізу досить актуальних проблем розуміння сутності, змісту і форм реалізації сучасної кримінально-процесуальної політики російської держави. Оцінюючи в цілому проведене автором дослідження, можна вважати, що воно не залишиться непоміченим спеціалістами в сфері кримінального процесу” [13, с. 73].

Ми не погоджуємося з позицією автора, який ототожнює кримінально-процесуальну політику та її реалізацію виключно з принципами кримінального процесу, які є її показником, та особливостями їх реалізації. Варто зауважити, що кримінально-процесуальна політика є набагато ширшим за змістом поняттям, яке, окрім вдосконалення принципів кримінального процесу, передбачає підвищення ефективності всього

кримінального процесу, всіх кримінально-процесуальних інститутів, розробляє ефективність реалізації кримінально-процесуального закону, має власні предмет і принципи.

До того ж, автор стосовно виділення в якості окремого виду ідеології – “кримінально-процесуальної ідеології”. Оскільки конституційні процеси, які відбуваються в Україні ще з 1991 р., поставили перед Україною завдання реформування суспільства, створення нових інститутів і структур, які покликані забезпечити свободу і демократію, права людини і гідність особи. Для незалежної України, в якій більше 70 років панував тоталітарний режим та комуністична ідеологія, це представляє на сьогоднішній день доволі складну проблему, оскільки вимагає не тільки інституційних перетворень, але й соціально-психологічної, ідеологічної, моральної переорієнтації суспільства.

Кримінально-процесуальна політика реалізується якраз в рамках державно-правової ідеології, на ній базується і нею конкретизується. Тому, можна відзначити те, що державно-правова ідеологія і кримінально-процесуальна політика знаходяться між собою в нерозривному зв’язку.

Термін “ідеологія” походить від грецьк. “idea” – початок, основа, першообраз та “logos” – поняття, вчення) – система правових ідей, поглядів, вимог окремих людей та їх угруповань, громадських організацій, самої держави, які ґрунтуються на певних наукових і політичних уявленнях і знаннях [12, с. 3-4].

У зв’язку з цим, правова ідеологія – це сукупність юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність. Правова ідеологія формується в результаті раціонального, наукового, теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого і сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку і функціонування держави і права (проявом правової ідеології є теорії правової, демократичної, соціальної держави тощо).

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню стану наукової розробки проблем кримінально-процесуальної політики. Автор статті, розкриваючи правову природу кримінально-процесуальної політики, дає власний авторський підхід щодо її інтерпретації.

Під державною ідеологією слід розуміти сукупність ідей, за допомогою яких існуючий політичний режим обґрунтовує своє право на владу і якими він керується в своєму повсякденному житті. До того ж, державно-правова ідеологія – це правовий порядок або «право в дії», правова свідомість суспільства [6, с. 4].

На нашу думку, можна з певністю стверджувати про необхідність визнання пріоритетності державно-правової ідеології над іншими видами ідеології, її визначального значення у сучасному державно-правовому розвитку і становлення в Україні громадянського суспільства і правової держави.

Висновки

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України, введений в дію ще 1 квітня 1961 р., побудований і в значній мірі відображає ідеологію та правові цінності, які вже не відповідають сучасним потребам суспільства та держави. Саме тому, однією з умов приєднання України до Ради Європи було зобов'язання щодо прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу. З ухваленням нового кодексу, Україні відкривається можливість зробити важливий крок по утвердженню принципу верховенства права та статусу України, як демократичної та правової держави.

Література

1. Алексеев Н.С. Очерки развития науки советского уголовного процесса / Н.С. Алексеев, В.Г. Даев, Л.Д. Кокорев. – Воронеж, 1980. – 243 с.
2. Александров А.И. Уголовно-процессуальная политика в России (теоретический и историко-правовой анализ): дис...д-ра. юрид. наук: 12.00.01. “теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений” / А.И. Александров. – М., 2007. – 438 с.

SUMMARY

The article is devoted research of the state of scientific development of problems of criminal procedure policy. The author of the article, exposing legal nature of criminal procedure policy, makes his own vision of these activities its interpretation.

3. Александров А.И. Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности: история, современность, перспективы, проблемы / А.И. Александров. – СПб: Изд-во С.-Петерб. гос. у-та, 2003. – 562 с.

4. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики / П.С. Дагель. – Изд-во ДВГУ, 1983. – 123 с.

5. Кони А.Ф. История развития уголовно-процессуального законодательства в России: Собрание сочинений / А.Ф. Кони. – М., 1967. – 526 с.

6. Катасонов В.М. Национально-державна ідея Росії / В.М. Катасонов // Москва. – 1997. – № 5. – С. 3-13.

7. Ляхов Ю.А. Новая уголовно-процессуальная политика / Ю.А. Ляхов. – Ростов-на-Дону, 1992. – 112 с.

8. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н.Н. Полянский. – М.: Изд-во Московского у-та, 1956. – 214 с.

9. Полянский Н.Н. Очерки развития науки советского уголовного процесса / Н.Н. Полянский. – Воронеж: Изд-во Воронежского у-та, 1980. – 243 с.

10. Перлов Д.И. Исследование в области уголовного процесса / Д.И. Перлов // Советское государство и право. – 1967. – № 4. – С. 20-38.

11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Т. 1. / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – 469 с.

12. Сальников В.Д. Государственная идеология / В.Д. Сальников, С.В. Степашин, Н.И. Хабибулина. – СПб, 2001. – 324 с.

13. Торбин Ю. Рецензия на монографию О.З. Челохасаева “Современная уголовно-процессуальная политика” / Ю. Торбин // Законность. – 2010. – № 5. – С 73.

14. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М., 1962. – 315 с.

15. Челохасаев О.З. Современная уголовно-процессуальная политика: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность” / О.З. Челохасаев. – М., 2009. – 26 с.